

تاریخ وصول: ۸۷/۲/۱

تاریخ تأیید: ۸۷/۵/۲

مآخذ و گویندگان اشعار عربی سندبادنامه

حامد خاتمی پور *

تصحیح متون است. تصحیح متن اگر براساس اصول و شیوه‌های علمی باشد می‌تواند سبب استواری تحقیقاتی گردد که بر روی این متون انجام می‌شود. مصحح در کار خود بر آن است تا صورتی هرچه نزدیک‌تر به نوشته‌ای که از خامه نویسنده تراویده است به دست دهد. بدیهی است که برای دست یافتن به این هدف یکی از اصلی‌ترین وظایف مصحح شناسایی و احراز هویت مطالب و مسائلی است که در متن مجال طرح یافته است؛ از یافتن منابع احادیث و مآخذ و سرچشمه اقوال و عقاید مؤلف گرفته تا شناسایی اعلام گوناگون و شرح نکات دیرپاب و به دست دادن مآخذ و گویندگان اشعار متن.

از موارد یادشده، یافتن مآخذ و گویندگان اشعار متن مثنوی (اعم از فارسی و عربی) از چند جهت حائز اهمیت است. از این جهات می‌توان به موارد

چکیده: یافتن مآخذ و گویندگان اشعار مندرج در یک متن مثنوی، یکی از مهم‌ترین وظایف مصحح متن به شمار می‌رود. مصحح محقق علاوه بر گشودن گره نکات دیرپاب متن، خود را ملزم به شناساندن پاره‌ای از مطالب متن همچون اعلام گوناگون، استخراج آیات و احادیث، به دست دادن منابع اقوال و عقاید مؤلف می‌داند. در این میان، یافتن مآخذ و گویندگان اشعار متن از چند جهت حائز اهمیت است: تعیین تاریخ تألیف یا کتابت متن، تصحیح تصحیفات که در ضبط اشعار متن راه یافته است، یافتن منابع نویسنده و آگاهی از ذائقه فکری وی و ...

بدیهی است که پی بردن به تمام این جهات و پاره‌ای جهات دیگر سرانجام سبب توفیق مصحح در به دست دادن متنی، هرچه نزدیک‌تر به آنچه که مؤلف نگاشته است، می‌شود.

کلیدواژه: شعر عربی، نثر فارسی، مآخذ و گویندگان ابیات، تصحیح متن.

مقدمه

بی‌گمان یکی از مهم‌ترین شاخه‌های تحقیقات ادبی،

* عضو هیئت علمی دانشگاه پیام‌نور، مرکز کاشمر
پست الکترونیک: khatamipur@yahoo.com

زیر اشاره کرد:

(الف) تعیین تاریخ تألیف یا کتابت متن؛

(ب) تصحیح تصحیفاتی که در ضبط اشعار متن

راه یافته است؛

(ج) یافتن منابع نویسنده و آگاهی از ذائقه فکری وی؛

(د) بعضاً در یافتن تطوراتی که در ضبط برخی

ابیات مشهور در طی زمان راه یافته است.

بدیهی است که پی بردن به این جهات و برخی جهات دیگر سرانجام سبب توفیق مصحح در به دست دادن متنی هرچه شبیه‌تر به آنچه که مؤلف نگاشته است می‌شود.

آنچه که ما در این مقاله بدان پرداخته‌ایم یافتن مآخذ و گویندگان اغلب اشعار عربی متن سندبادنامه است. شیوه نگارش این نوشتار مبتنی بر ایجاز و پرهیز از اطناب است. هم از این‌روست که تنها به ذکر نام گوینده و یا مآخذ اشعار بسنده کرده‌ایم و از نسخه بدل‌نویسی و ذکر اختلافات ضبط اشعار متن به صورت مضبوط در منابع آنها اجتناب کرده‌ایم چه، در غیر این صورت، حجم مقاله از اندازه معمول بیشتر می‌شد.

عَلَى الْعَبْدِ حَقٌّ فَهُوَ لَا يَبْدَأُ فاعِلُهُ وَ إِنَّ عَظَّمَ الْمَوْلَى وَ جَلَّتْ فِضَائِلُهُ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۸)

این بیت سروده احمد بن یوسف العجلی الکاتب (متوفی: ۲۱۳) صاحب دیوان رسالت و نیز وزیر مأمون عباسی است (ثعالبی، ۱۳۲۶: ۱۸۹).

تَحَدُّ مَا صَفَا لَكَ فَالْحَيَاةُ عُرُورٌ وَ الدَّهْرُ يُغْدِلُ تَارَةً وَ يَجُورُ

لَا تَعْيِينُ عَلَى الرِّمَانِ فَإِنَّهُ فَلَكَ عَلَى قُطْبِ اللِّجَاجِ يَدُورُ

أَبْدَأُ يُؤَلِّدُ تَرَحُّهُ مِنْ فَرَحِهِ وَ يَصْبُ عَمَّا مُنْتَهَاهُ سُورُ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۳۲)

این ابیات سروده ابواسحاق ابراهیم بن عثمان بن

محمد الکلبی معروف به عَزِّي (۴۴۱-۵۲۴) است

(اصفهانی، ۱۳۷۴: الجزء الأول / ۲۱).

عَلَيْكَ بِالغَدَالِ إِنْ وُلِّيتَ مَمْلِكَةً وَ اخْذَرْ مِنَ الْجَوْرِ فِيهَا غَايَةَ الخَذَرِ

فَالْمُلْكُ يَبْقَى مَعَ الكُفْرِ البهيمِ وَ لَا يَبْقَى مَعَ الْجَوْرِ فِي بَدْوٍ وَ لَا خَضِرِ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۳۳)

این ابیات سروده ادیب مشهور ابوالفتح علی بن محمد بن الحسین بن یوسف البُستی (متوفی: ۴۰۱) از کاتبان دولت سامانی و نیز از خدمتگزاران محمود غزنوی است (وطواط، ۱۲۹۹: ۸۸).

وَ كَرِيْمًا فَاتِ المُرَادِ وَ مَا بِهِ فُوتٌ وَ لَكِنْ ذَاكَ بَخْتُ الطَّالِبِ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۵۵)

این بیت از قول ابوالحسن مالک بن اسماء بن خا رجة الفزاری (متوفی: ۱۰۰) از فحول شعرای عرب، نقل شده است (ثعالبی، ۱۳۱۹: ۱۰۵).

إصْبِرْ عَلَى القَدَرِ المَخْتومِ وَ ارْضُ وَ إِنْ أتَاكَ بِمَا لَا تُشْتَهَى القَدْرُ

فَمَا صَفَا لِامْرِئٍ عَيْشٌ بِهِ طَرِبٌ إِلَّا سَيِّئٌ يَوْمًا صَفْوَةُ الكَدْرِ

(ظهیری، ۱۳۲۶: ۵۹)

این ابیات سروده سابق بن عبدالله البربری الرقی (متوفی: ۱۳۲) فقیه و محدث و از شاعران زاهد مسلک است (مبرد، ۱۴۱۹: الجزء الثاني / ۲۷۸؛ در باب سابق بن عبدالله نک. ابن عساکر، ۱۴۱۵: ۳/۲۰).

تَوَقَّ الخَلَافَ إِنْ سَمَخَتْ بِمَوْعِدِ لِتَسْلَمَ مِنْ هَجْرِ الوَرَى وَ تُعَافَا

فَلَوْ أثمرَ الصَّفْصَافُ مِنْ بَعْدِ نُورِهِ وَ إِبْرَاقِهِ مَا لَقَّبُوهُ خَلَافَا

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۶۳)

این ابیات سروده ابوالفتح بستی (متوفی: ۴۰۱) است (ثعالبی، ۱۴۰۳: ۳۷۸/۴؛ عیبی، ۱۹۷۲: الجزء الأول / ۴۱۲).

- أَمْطُ عَنْ الدَّرَرِ الزُّهْرَ الْيَاقِينَا وَ اجْعَلْ لِحَجِّ تَلَاقِينَا مَوَاقِينَا
 كَأَنَّ نُجُومَ اللَّيْلِ خَافَتْ مُغَارَهُ فَمَدَّتْ عَلَيْهِ مِنْ عَجَاجِيهِ حُجُبَا
 (ظهیری، ۱۳۶۲: ۹۸)
- فَتَفَرُّكَ اللَّوْلُوَ الْمُبْيَضُّ كَالْحَجْرَالِ مُسَوِّدٌ لَائِمُهُ يَطْوِي السَّبَارِينَا
 (ظهیری، ۱۳۶۲: ۶۹)
- این بیت سروده ابواسحاق الأديب الغزّی (۴۴۱-۵۲۴) است (اصفهان، ۱۳۷۴: الجزء الأول/۸؛ صفدی، ۱۴۲۰: ۳۶/۶).
- سَوَّفَ تَرَى إِذَا انْجَلَى الْعُبَارُ أَفْرَسٌ تَحْتِكَ أُمُّ حِمَارٍ
 (ظهیری، ۱۳۶۲: ۸۵)
- این بیت مشهور سروده ادیب نامدار بدیع الزمان همدانی (۳۹۸-۳۵۸) است (یاقوت حموی، ۱۴۰۰: ۲۰۰/۲).
- فَفَعْلُكَ إِنْ سُنِّتْ لَنَا مُطِيعٌ وَ قَوْلُكَ إِنْ سَأَلْتْ لَنَا مُطَاعٌ
 (ظهیری، ۱۳۶۲: ۸۷)
- این بیت سروده بختری (۲۰۶-۲۸۴) است. (بختری، ۱۴۲۲: ۲۶/۲).
- العَيْرُ يَضْرِبُ وَ الْمِكْوَةُ فِي النَّارِ. (ظهیری، ۱۳۶۲: ۸۸؛ برای این سخن که صورت مثل دارد نک. (میدانی، ۱/۳۵۱: عسکری، ۱۹۸۸: ۱۲۴/۲؛ زمخشری، ۱۹۸۷: ۳۳۶/۱).
- لَوْلَا مُرَاحِمَةُ الصَّبَاحِ وَ إِنْ هَدَى كَانَ الْكَرَى يَا طَيْفُ قَدْ أَسَدَى يَدَا
 (ظهیری، ۱۳۶۲: ۸۸-۸۹)
- این بیت سروده ابواسحاق الأديب الغزّی است (اصفهان، ۱۳۷۴: الجزء الأول / ۴۶).
- فَمَا تَرَى فِيمَا ذَكَرْتُ مَا تَرَى (ظهیری، ۱۳۶۲: ۹۰؛ برای این مصراع نک. حریری، ۴۶).
- دَعِ ذِكْرَهُنَّ فَمَا لَهُنَّ وَفَاءٌ رِيحُ الصَّبَا وَ غَهْوَدُهُنَّ سَوَاءٌ
 (ظهیری، ۱۳۶۲: ۹۴)
- این بیت به امام علی (ع) منسوب است (میلدی، ۱۳۷۹: ۲۳۳).
- فَمَدَّتْ عَلَيْهِ مِنْ عَجَاجِيهِ حُجُبَا كَأَنَّ نُجُومَ اللَّيْلِ خَافَتْ مُغَارَهُ
 (ظهیری، ۱۳۶۲: ۹۸)
- این بیت سروده متنبی (۳۰۳-۳۵۴) است (متنبی، ۱۴۱۷: ۲۶۰).
- فَيَأْتِيَتْ مَا بَيْنِي وَ بَيْنَ أَحِبَّتِي مِنْ الْبَعْدِ مَا بَيْنِي وَ بَيْنَ الْمَصَائِبِ
 (ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۰۱)
- این بیت نیز سروده متنبی است (متنبی، ۱۴۱۷: ۱۸۱).
- إِذَا عُيِّتْ أَشْبَاخُنَا كَانَ بَيْنَنَا رَسَائِلُ صِدْقٍ فِي الضَّمِيرِ تَرَاوَعَتْ
 وَ أَرُوأَخُنَا فِي كُلِّ شَرْقٍ وَ مَغْرِبٍ تَلَقَى بِإِخْلَاصِ الْوَدَادِ تَوَاصَلَتْ
 (ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۰۵)
- این ابیات سروده ابوعلی الحسن بن احمد بن عبدالله بن البناء (۳۹۶-۴۷۱) فقیه و محدث حنبلی است. (یاقوت، ۱۴۰۰: ۲۶۹/۷).
- إِنَّ الْعَفِيفَ إِذَا اسْتَعَانَ بِخَائِنٍ كَانَ الْعَفِيفُ شَرِيكُهُ فِي الْمَأْتَمِ
 (ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۱۰)
- زمخشری این بیت را سروده العلاء بن المنهال الغنوی می‌داند (زمخشری، ۱۴۱۰: ۳۸۴/۳؛ همچنین نک: راغب، ۱۴۲۰: ۳۵۷/۱).
- وَ أَنْظُرْ لِنَفْسِكَ وَ السَّلَامَةَ نُهْرَةً وَ زَمَانَهَا ضَافِي الْجَنَاحِ يَطِيرُ
 (ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۲۲)
- این بیت سروده ابواسحاق الأديب الغزّی است (اصفهان، ۱۳۷۴: الجزء الاول / ۲۱).
- رَبِّ ذَنْبٍ أَخَذُوهُ وَ تَمَادَوْا فِي عِقَابِهِ ثُمَّ قَالُوا زَوْجُوهُ وَ دَرُوهُ فِي عَذَابِهِ
 (ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۲۸)

۱- ظاهراً حافظ با نظر به همین بیت، بیت زیر را سروده است:

دست در حلقه آن زلف دو تا نتوان کرد تکیه بر عهد تو و باد صبا نتوان کرد

(برای این نک. ثعالبی، ۱۳۸۱: ۲۱۷).

بَاكِرِ الصَّهْبَاءِ فَالْدَهْرُ فُرْصٌ (ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۵۵).

این مصرع سروده ابوالحسن علی بن احمد الجوهری (متوفی: حدود ۳۸۰) است و صورت کامل بیت نیز چنین است:

بَادِرِ الصَّهْبَاءِ فَالْدَهْرُ فُرْصٌ وَ لَقَدْ طَابَ نَسِيمًا وَ خَلَصٌ

این ابیات سروده ادیب و مورخ مشهور، ابواسحاق ابراهیم بن هلال الصَّابِئِ الحِرَانِي (۳۱۳-۳۸۴) است (این حمدون، ۱۹۹۶: ۱۷۰/۴؛ در باب وی نک. ذهبی، ۱۴۱۳: ۵۲۳/۱۶).

فَدُ قُلِّصَتْ شَفْنَاةٌ مِنْ حَفِيظَتِهِ فَخِيلَ مِنْ شِدَّةِ التَّعْبِيسِ مَبْتَسِمًا

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۷۷)

این بیت سروده ابوتَمَام (۱۸۸-۲۳۱) است (ابوتَمَام، ۱۷۰/۳).

يَخْتَالُ فِي مِشِيَّتِهِ كَالْغُصْنِ فِي قَامَتِهِ فَالْدَرْؤُ فِي مَبْسَمِهِ وَ الْمِسْكَ فِي نَكْهَتِهِ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۸۱)

این بیت سروده ابونواس (۱۴۶-۱۹۸) است (ابونواس، ۱۴۱۷: ۵۹۳).

خَلِيلِي إِنِّي قَدْ أَرَقْتُ وَ نَمَيْتُمَا لِيُرْقِي يَمَانٍ فَيَجْلِسَا عَلَّانِيَا

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۸۳)

این بیت سروده ابویزید قیس بن ذریح بن سنه اللیثی (متوفی: ۶۸) از شاعران عاشق‌پیشه عصر اموی است (عیبیدی، ۱۹۷۲: الجزء الأول / ۵۶۱؛ درباب وی نک. ابن عساکر، ۱۴۱۵: ۳۷۹/۴۹).

جَسَّ نَبْضِي فَقَالَ عَشِقًا طَبِيبِي وَيَخُحُّ مِنْ أَخِي عِلَاجٍ مُصِيبِ

فَرَجَرَتْ الطَّبِيبَ سِرًّا بَعِيْنِي ثُمَّ نَاجَيْتُهُ بِحَقِّ الصَّلِيبِ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۸۴)

(برای این ابیات نک. قاری، ۱۳۷۸: ۲۳۹/۱).

خِيَالُكَ فِي الْكُرَى وَهِنًا أَنَا وَ مِنْ سَلْسَالِ رَيْبِكَ قَدْ سَقَانَا

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۸۸)

این بیت سروده محدث و شاعر ابوسلیمان حمد بن محمد بن ابراهیم التَّوْجِي (۳۱۹-۳۸۸) است.

(ثعالبی، ۱۴۰۳: ۳۴/۴)

أَبْيَضٌ مُظْلِمٌ وَ كُلُّ بِيَاضٍ فِي سِوَى الْعَيْنِ وَ الْمَفَارِقِ نَوْزٌ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۵۶)

این بیت سروده ابواسحاق الأديب الغزوي است (صفدی، ۱۳۹۱: ۲۳۶).

أَرَاخَ اللَّهُ نَفْسِي مِنْ سَفِيهِ مَحَتْ يَدُهُ سُورِي بِالْإِسَاءَةِ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۵۹)

این بیت سروده ابوالفتح بستی است (ثعالبی، ۱۴۰۳: ۳۷۴/۴).

وَ كَانَتْ بِالْعِرَاقِ لَنَا لِيَالٍ سَرَقْنَا هُنَّ مِنْ رَيْبِ الزَّمَانِ

جَعَلْنَا هُنَّ تَارِيخَ اللَّيَالِي وَ عُثْوَانَ التَّدَاكُرِ وَ الْأَمَانِي

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۶۲)

این ابیات سروده ابوالحسن علی بن محمد بن نصر بن منصور بن بسام البغدادي (۲۳۰-۳۰۲) از شاعران هجوگوی است. (ثعالبی، ۱۳۱۹: ۲۱۷؛ ابن خَلْكَان، ۱۹۶۸: ۳۶۴/۳؛ ابن جوزی، ۱۹۸۵: ۳۹۵؛ درباب ابن بسام نک. ذهبی، ۱۴۱۳: ۱۱۲/۱۴).

عُرْسٌ يُعْرَسُ عِنْدَهُ الْإِقْبَالُ وَ يُنَالُ فِي جَنَابَتِهَا الْأَمَالُ

بَدْرٌ تَرَفُّأً إِلَيْهِ وَسَطُ سَمَائِهِ شَمْسٌ عَلَيْهَا نَهْجَةٌ وَ جَمَالُ

سَعْدَانِ ضَمَّهْمَا نَعِيمٌ دَائِمٌ قَدْ مَدَّ فِيهِ عَلَى الْأَنَامِ ظِلَالُ

وَ إِذَا تَقَارَنَتِ السُّعُودُ فَعِنْدَهَا يُرْجَى الصَّلَاحُ وَ تَحْسُنُ الْأَحْوَالُ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۷۴-۱۷۵)

۱۹۹۵: ۲۵۰؛ همچنین، عسکری، ۱۹۸۸: ۹۷/۱).

مَتَدَارِكًا فَطَفَا عَلَى الرَّيْحَانِ حَتَّى إِذَا نَثَرَ التَّبَلُجُ وَرَدَهُ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۲۱)

این بیت سروده ابواسحاق الأذیب الغزوی است (اصفهان، ۱۳۷۴: الجزء الأول / ۱۵).

إِنَّ الْجَهْلَ يَضُرُّ فِي أَخْلَاقِهِ ضَرَّرَ السُّعَالِ بِمَنْ بِهِ اسْتِسْقَاءُ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۲۴)

این بیت سروده ابوالفتح بستی است (ثعالبی، ۱۴۰۳: ۳۵۸/۴؛ ثعالبی، ۱۳۸۱: ۱۸۴). لازم به تذکر است که «يَضُرُّ» در منابع یاد شده و نیز در نسخه‌بدل‌های صفحه ۲۲۴ سندبادنامه به صورت «يَضُرُّنِي» آمده است.

رُوحُهُ رُوحِي وَ رُوحِي رُوحُهُ مَنْ رَأَى رُوحَيْنِ عَاشَا فِي بَدَنِ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۲۹)

این بیت در محاضرات راغب (۱۴۲۰: ۵۹/۲) از قول «بعض الصوفیه» به صورت زیر آمده است:

رُوحُهُ رُوحِي وَ رُوحِي رُوحُهُ إِنَّ يَشَا شَيْئًا وَ إِنَّ شَيْئًا يَشَا

لَوْ كَانَ هَذَا الْعِلْمُ يُذَكِّرُ بِالْمُنَى مَا كَانَ يَبْقَى فِي الْبَرِيَّةِ جَاهِلٌ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۳۴)

این بیت به امام علی (ع) منسوب است. (میبدی، ۱۳۷۹: ۶۲۹)

فَكَيْفَ يَرْجُونَ لِي سُلُوءًا وَ عِنْدِي الْمُقْعِلُ الْمُقِيمُ

نَدِيمِي النَّجْمُ طُولَ لَيْلِي حَتَّى إِذَا غَارَتِ النُّجُومُ

أَسَلَمَنِي الصَّبْحُ لِلْبَلَايَا فَلَا حَيْبَ وَلَا نَدِيمَ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۴۷)

این ابیات سروده امیر و شاعر مشهور ابوفراس حمدانی (۳۲۰-۳۵۷) است. (حمدانی، ۱۴۰۸: ۲۷۱)

(باخرزی، ۱۴۱۴: ۵۱۳/۱؛ در باب وی نک. ذهبی، ۱۴۱۳: ۲۳/۱۷).

يَا سَائِلِي عَنْ قِصَّتِي دَعَيْتِي أُمَّتٌ فِي غُصَّتِي

أَحِبَّاؤُنَا قَدْ رَحَلُوا وَالْيَأْسُ مِنْهُمْ حِصَّتِي

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۹۰)

این ابیات سروده فقیه نامدار ابومنصور عبدالقاهر بن طاهر التمیمی (متوفی: ۴۲۰) است (ثعالبی، ۱۴۰۳: ۴۷۷/۴؛ صفدی، ۱۴۲۰: ۳۲/۱۹).

يَا عَزَّ أَفْسِمُ بِالَّذِي أَنَا عَبْدُهُ وَ لَهَ الْخَجِيحُ وَ مَا حَوَتْ عَرَافَاتُ

لَا أَتَعْنِي بَدَلًا سِوَاكَ حَبِيْبُهُ فَتَقِي بِقَوْلِي وَ الْكِرَامُ تَقَاتُ

وَلَوْ أَنَّ قَوْفِي تُرْبُهُ فَدَعَوْتِي لِأَجِبْتُ صَوْتِكَ وَ الْعِظَامُ رَفَاتُ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۹۴)

این ابیات سروده بشَّار بن برد طخارستانی (۹۵-۱۶۷) است (طخارستانی، ۱۴۱۶: ۴۰۴/۱).

إِذَا مَا رَدَاءَ الْمَرْءِ لَمْ يَكُ طَاهِرًا فَهَيْهَاتَ لَا يُنْقِيهِ بِالْمَاءِ غَاسِيَهُ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۱۹۷)

این بیت در روضه العقلاء (بستی، ۱۳۹۷: ۲۹) از قول منصور بن محمد الکریزی نقل شده است.

كُلِّ الْبَقْلِ مِنْ حَيْثُ تُؤْتَى بِهِ هَنِيئًا وَ لَا تَسْأَلِ الْمَبْقَلَهُ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۱۰)

این بیت ضرب‌المثل است (نک. ثعالبی، ۱۴۱۴: ۴۸؛ ثعالبی، ۱۳۸۱: ۱۷؛ حصری، ۱۱۰۷/۴؛ میدانی، ۱۷۱/۲).

أَجَارَتْنَا إِنَّ الْقِدَاحَ كَوَادِبُ وَ أَكْثَرُ أَسْبَابِ النَّجَاحِ مَعَ الْيَأْسِ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۱۵)

این بیت سروده ابوجعفر محمد بن وهیب الحمیری (متوفی: ۲۲۵) از شاعران مشهور عصر عباسی است (ابن‌معتز، ۱۳۷۵: ۴۴۷؛ ابوالفرج اصفهانی، ۸۲/۱۹؛ جرجانی،

فَلِقُ الْعِثَانِ كَأَنَّ فَوْقَ تَلِيلِهِ نَحْلٌ وَ بَيْنَ سَمِيعَتَيْهِ ضَفِيرٌ نَعَمْتَ بِمَا تَهْوَى وَ نِلْتَ أَلْدَى تَرْضَى وَ لَقَيْتَ مَا تَرْجُو وَ وُقَيْتَ مَا تَخْشَى

هُوَ جَنَّةٌ لِلنَّاطِرِينَ إِذَا مَشَى أَمَا إِذَا مَا جَاشَ فَهُوَ سَعِيرٌ وَ يَعْلَمُ عَلَامَ الْخَفِيَّاتِ أَنَّنِي أَعِدُّكَ ذُخْرًا لِلْمَمَاتِ وَ لِلْمَحْيَا

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۷۳)

این بیت سروده ابواسحاق الأذیب الغزوی است (اصفهانی، ۱۳۷۴: الجزء الأول / ۲۳).
 (۲۹۷) ادیب و شاعر مشهور است (یاقوت، ۱۴۰۰: ۹۲/۱۵؛ ثعالبی، ۱۳۱۹: ۲۸۱).

رِقَابِ الْأُنَامِ وَ قَدْ أَصْبَحَتْ مُتَقَلِّلاً بِالْأَيْدِي الْكِبَارِ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۷۶)

این بیت سروده ابوالفتح بستی است (ثعالبی، ۱۴۰۳: ۳۶۳/۴؛ ثعالبی، ۱۳۱۹: ۹۵).

أَلَا رُبَّمَا ضَاقَ الْفَضَاءُ بِأَهْلِهِ وَ أَمَكَنَ مِنْ بَيْنِ الْأَسْبَةِ مَخْرَجٌ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۷۷)

این بیت سروده ابوجعفر محمد بن وهیب (وهب) الحمیری (متوفی: ۲۲۵) از شاعران عصر عباسی است (مرزبانی، ۱۴۲۴: ۴۲۹، ۴۱۸؛ دینوری، ۱۴۲۴: ۴۰۴/۱؛ ابوالفرج اصفهانی: ۹۸/۱۹؛ صفدی، ۱۴۲۰: ۱۱۷/۵).

وَ فِي كُلِّ يَوْمٍ نَوْمَةٌ يَغْلِي نَوْمَتَهُ كَأَنَّا خُلِقْنَا لِلنُّوَى وَ النَّوَابِ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۷۹)

این بیت سروده عبدالله بن المعتز است (ثعالبی، ۱۳۱۹: ۱۶۵).

إِنَّ مِفْتَاحَ أَلْدَى تَطْلُبُهُ بَيْدِ الْمَعْدُورِ فَاصْبِرْ وَ اتَّكِلْ

فَرَعَ اللَّهُ مِنَ الرَّزْقِ وَ مِنْ مَدَّةِ الْغَمْرِ وَ مِنْ وَقْتِ الْأَجْلِ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۷۹)

این ابیات نیز سروده عبدالله بن المعتز است (قرطبی، ۱۴۱/۱؛ ثعالبی، ۱۳۸۱: ۱۲).

لازم به تذکر است که در التمثیل و المحاضره فقط بیت دوم آمده است.

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۵۲)

این بیت سروده ابواسحاق الأذیب الغزوی است (اصفهانی، ۱۳۷۴: الجزء الأول / ۲۳).

لِكُلِّ وَ لَإِيَّهِ لَابِدٌ عَزْلٌ وَ صَرَفٌ الدَّهْرِ عَقْدٌ ثُمَّ حَلٌّ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۶۴؛ نک. وطواط، ۱۲۹۹: ۹۰)

سَلَامٌ عَلَيَّ تِلْكَ الْمَنَازِلِ إِنَّهَا شَرِيعَةٌ وَرَدَى أَوْ مَهَبُ الشَّمَالِ

لِيَالِي لَمْ نَخْذَرْ حَزُونَ قَطْبِعُهُ وَ لَمْ نَمُشْ إِلَّا فِي سَهُولٍ وَ صَالِ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۶۵؛ نیز نک. ثعالبی، ۱۴۰۳: ۳۴/۱؛ ابن جوزی، ۱۹۸۵: ۳۰۲؛ ابن ابی الدنيا، ۱۹۹۷: ۳۴، ۴۱۲).

إِذَا مَا قَضَيْتَ الدَّيْنَ بِالَّذِينَ لَمْ يَكُنْ قَضَاءً وَ لَكِنْ كَانَ غُرْمًا عَلَيَّ الْغُرْمِ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۶۹)

این بیت در ربیع الأبرار (زمخشری، ۱۴۱۰: ۶۲۱/۳) و المستطرف (بشبهی، ۱۹۸۶: ۲۲۵/۱) از قول ثعلبة بن عمیر الحنفی نقل شده است و در عقد الفرید (اندلسی، ۱۴۰۷: ۲۰۹/۱) و محاضرات (راغب، ۱۴۲۰: ۵۵۷/۱) بدون ذکر نام گوینده، آمده است.

لَعَمْرُكَ مَا الْمَعْرُوفُ فِي غَيْرِ أَهْلِهِ وَ فِي أَهْلِهِ إِلَّا كَبَغْضِ الْوَدَائِعِ

فَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ ضَاعَ مَا كَانَ عِنْدَهُ وَ مُسْتَوْدَعٌ مَا عِنْدَهُ غَيْرُ ضَائِعِ

(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۷۲)

این ابیات در روضة العقلاء (بستی، ۱۳۹۷: ۲۵۶) از قول محمد بن اسحاق الواسطی نقل شده است و در المنتحل (ثعالبی، ۱۳۱۹: ۸۳) بدون ذکر نام گوینده آمده است.

ابن حمدون (۱۹۹۶)، *التذکرة الحمدونیه*، تحقیق احسان عباس، بکر عباس، بیروت، دار صادر؛

ابن خلکان (۱۹۶۸)، *وفیات الأعیان*، تحقیق احسان عباس، بیروت، دارالتقافه؛

ابن عساکر (۱۹۹۵/۱۴۱۵)، *تاریخ دمشق*، دراسة و تحقیق علی شیری، بیروت، دارالفکر؛

ابونعمان، *دیوان*، بشرح الخطیب التبریزی، تحقیق محمد عبده عزام، قاهره، دارالمعارف؛

ابونواس (۱۹۹۷/۱۴۱۷)، *دیوان*، شرحه و ضبطه و قدم له علی العسیلی، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات؛

اصفهانى، ابوالفرج، *الأغانى*، تحقیق سمیر جابر، بیروت، دارالفکر؛

اصفهانى، عمادالدین الکاتب (۱۹۵۵/۱۳۷۴)، *حریده القصیر* و *جریده العصر*، عنى بتحقیقه الدكتور شکرى فیصل، دمشق، المجمع العلمى العربى؛

اندلسى، ابن عبد ربّه (۱۹۸۷/۱۴۰۷)، *عقد الفرید*، تحقیق مفید محمد قمیحه، بیروت، دارالکتب العلمیه؛

باخرزى، ابوالحسن (۱۹۹۳/۱۴۱۴)، *دویه القصیر*، تحقیق و در اسة محمد ألتونجى، بیروت، دارالجیل؛

بخرى (۲۰۰۱/۱۴۲۲)، *دیوان*، شرحه و ضبطه و قدم له ایمان البقاعى، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات؛ همچنین: عنى بتحقیقه و شرحه و تعلیق علیه حسن کامل الصیرفى، مصر، دارالمعارف؛

بستى، ابوجاتم (۱۹۷۷/۱۳۹۷)، *روضه العقلاء*، تحقیق محمد محیى الدین عبدالحمید، بیروت، دارالکتب العلمیه؛

ثعالبى، ابومنصور (۱۹۶۱/۱۳۳۶)، *التمثیل و المحاضرة*، تحقیق عبدالفتاح محمد الحلو، القاهره، دار إحياء الكتب العربیه؛

_____ (۱۹۰۱/۱۳۱۹)، *المنتحل*، نظر فیه و صحح روايته و ترجم شعراءه و شرح الفاظ اللغویه الضعیف احمد ابوعلی، اسکندریه؛

_____ (۱۹۹۴/۱۴۱۴)، *خاص الخاص*، شرحه و غلق علیه مأمون بن محیى الدین الجنان، بیروت، دارالکتب العلمیه؛

_____ (۱۳۲۶)، *نشرالنظم و حل العقد، القاهره*؛

_____ (۱۹۸۳/۱۴۰۳)، *یتیمه الداهر*، شرح و تحقیق مفید محمد قمیحه، بیروت، دارالکتب العلمیه؛

جرجانی، عبدالقاهر (۱۹۹۵)، *دلائل الإعجاز*، تحقیق محمد ألتونجى، بیروت، دارالکتاب العربى؛

حریرى، ابومحمد، *مقامات*، با مقدمه عیسی سابا، بیروت، دار صادر؛

حصرى قیروانى، ابواسحاق، *زهر الأداب و ثمر الألباب*، حققه و زاد فى تفصیله و ضبطه و شرحه محمد محیى الدین عبدالحمید، دارالجیل؛

حمدانى، ابوفراس (۱۹۸۷/۱۴۰۸)، *دیوان*، حققه و شرحه الدكتور محمد ألتونجى، المنشورات المستشاریه الثقافیه ج ۱، دمشق؛

إِنَّ اللَّيَالِيَّ لَمْ تُحْسِنُ إِلَى أَحَدٍ
إِلَّا أَسَاءَتْ إِلَيْهِ بَعْدَ إِحْسَانٍ
(ظهیری، ۱۳۶۲: ۲۸۹).

این بیت در محاضرات راغب ۳۹۷/۲ از قول مغیره بن جیناء و در التمثیل و المحاضرة (ثعالبى، ۱۳۸۱: ۲۴۳) از قول عبدالله بن المعتز نقل شده است.

لَئِنْ عَجَزَتْ عَنْ شُكْرِ بَرِّكَ مَلْحَتِي
فَأَفْوَى الْوَرَى عَنْ شُكْرِ بَرِّكَ عَاجِزُ
فَإِنَّ ثَنَائِي وَاعْتِقَادِي وَطَاعَتِي
لِلْفَلَاحِ مَا أَوْلَيْتَنِيهِ مَرَاجِرُ
(ظهیری، ۱۳۶۲: ۳۱۲)

این ابیات سروده ابوالفتح بستى است (ثعالبى، ۱۳۱۹: ۹۴؛ حصرى، ۳۷۸/۲).

أَيَا رَبِّ فَلَا أَحْسَنْتُ عَوْدًا وَبَدَأُهُ
إِلَى فَلَاحٍ يَنْهَضُ بِإِحْسَانِكَ الشُّكْرُ
فَمَنْ كَانَ ذَا عُدْرٍ لَدَيْكَ وَحُجَّةُ
فَعُدْرِي إِفْرَارًا بَأَنْ لَيْسَ لِي عُدْرُ
(ظهیری، ۱۳۶۲: ۳۱۴)

ثعالبى این ابیات را سروده عبدالله بن محمد بن عیینه می داند (ثعالبى، ۱۳۱۹: ۱۱۰) و ابن شاکر سروده شاعر عصر عباسى، محمود بن الحسن الوراق (متوفى: حدود ۲۳۰) (کتبى، ۱۹۷۳: ۸۱/۴؛ همچنين نک. بستى، ۱۳۹۷: ۱۸۴؛ ابشيهى، ۱۹۸۶: ۵۰۸/۱).

منابع

إبشيهى، ابوالفتح (۱۹۸۶)، *المستطرف*، تحقیق مفید محمد قمیحه، بیروت، دارالکتب العلمیه؛

ابن أبى الدنيا (۱۹۹۷)، *قرى الضیف*، تحقیق عبدالله بن حمد المنصور، ریاض، أضواء السلف؛

ابن المعتز (۱۹۵۶/۱۳۷۵)، *طبقات الشعراء*، تحقیق عبدالستار احمد فراج، مصر، دارالمعارف؛

ابن جوزى (۱۹۸۵)، *المدهش*، تحقیق مروان قبانى، بیروت، دارالکتب العلمیه؛

- حموی، یاقوت (۱۹۸۰/۱۴۰۰)، معجم الأدباء، بیروت، دارالفکر؛
- دینوری، ابن قتیبه (۲۰۰۳/۱۴۲۴)، عیون الأخبار، شرحه و ضبطه و علقه و قدم له و رتب فهارسه الدكتور یوسف الطویل، بیروت، دارالکتب العلمیه؛
- ذهبی، شمس‌الدین (۱۹۹۳/۱۴۱۳)، سیر أعلام النبلاء، أشرف علی تحقیق الكتاب و خرّج احادیثه شعیب الأرنؤوط، حسین الأسد، بیروت، مؤسسة الرسالّة؛
- راغب اصفهانی، ابوالقاسم (۱۹۹۹/۱۴۲۰)، محاضرات الأدباء، حققه و ضبط نصوصه و علق حواشیه عمر الطباع، بیروت، دارالأرقم؛
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۹۸۷)، المستقصى فی أمثال العرب، بیروت، دارالکتب العلمیه؛
- _____ (۱۴۱۰)، ربیع الأبرار، تحقیق سلیم النعیمی، قم، انتشارات الشریف الرضی؛
- صفدی صلاح‌الدین (۲۰۰۰/۱۴۲۰)، الوافی بالوفیات، تحقیق و إعتناء احمد الأرنؤوط، ترکی مصطفی، بیروت، دار إحياء التراث العربی؛
- _____ (۱۹۷۱/۱۳۹۱)، نصرّة الثائر علی المثل السائر، تحقیق محمد علی سلطانی، دمشق، مطبوعات مجمع اللغة العربیه؛
- طخارستانی، بشّار بن برد (۱۹۹۶/۱۴۱۶)، دیوان، شرح حسین حموی، بیروت، دارالجلیل،
- ظهیری سمرقندی، محمد بن علی بن محمد (۱۳۶۲)، سندبادنامه، تهران، کتاب فرزّان؛
- عبیدی، عبدالمجید (۱۹۷۲)، التذکرة السعدیه فی الأشعار العربیه، تحقیق عبدالله الجبوری، نجف، مطابع النعمان؛
- عسکری، ابوهلال (۱۹۸۸)، جمهرة الأمثال، محمد ابوالفضل ابراهیم، عبدالمجید قطامش، بیروت، دارالفکر؛
- قاری، ابومحمّد (۱۹۷۷/۱۳۷۸)، مصارع العشاق، بیروت، دار بیروت- دارصادر؛
- قرطبی، ابن عبد البرّ، بهجته المجالس، تحقیق محمد مرسی الخولی، مراجعه عبدالقادر القط للدار المصریه للتألیف و الترجمة؛
- کتبی، ابن شاکر (۱۹۷۳)، فوات الوفيات، تحقیق احسان عباس، بیروت، دارصادر؛
- میرد، ابوالعبّاس (۱۹۹۸/۱۴۱۹)، الكامل فی اللّغة و الأدب، بإشراف مکتب البحوث و الدراسات، بیروت، دارالفکر؛
- متنبی (۱۹۹۷/۱۴۱۷)، دیوان، شرحه و ضبطه و قدم له علی العسلی، بیروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات؛
- مرزبانی، ابوعبیدالله (۲۰۰۵/۱۴۲۴)، معجم الشعراء، تحقیق فاروق اسلم، بیروت، دارصادر؛
- میبدی یزدی، قاضی کمال‌الدین (۱۳۷۹)، شرح دیوان منسوب به علی (ع)، مقدمه و تصحیح حسن رحمانی، ابراهیم اشک شیرین، تهران، نشر میراث مکتوب؛
- میدانی، ابوالفضل، مجمع الأمثال، محمد محیی الدین عبدالحمید، بیروت، دارالمعرفه؛
- وطواط، جمال‌الدین محمد بن ابراهیم (۱۲۹۹)، غرر الخصائص، مصر، الادبیّه. ■